

Ks. ARKADIUSZ NOCŃ
Pontificia Università Gregoriana, Italy
<https://orcid.org/0000-0002-7513-6071>

IMIĘ ŚW. JACKA NA RZYMSKICH TABLICACH

ST. HYACINTH'S NAME IN ROMAN PLAQUES

ABSTRACT

Artykuł podejmuje problematykę rzymskich inskrypcji zawierających imię św. Jacka Odrowąża – zagadnienia dotychczas niemal całkowicie pomijanego w badaniach naukowych. W rezultacie kwerendy przeprowadzonej *in situ* autor zebrał, zweryfikował i po raz pierwszy przełożył na język polski prawdopodobnie wszystkie tablice pamiątkowe odnoszące się do polskiego dominikanina. Ważnym rezultatem tych badań jest także identyfikacja dwóch kaplic dedykowanych św. Jackowi – w Bazylice Santa Maria degli Angeli e dei Martiri oraz w Kościele Santa Maria del Suffragio – które nie były dotąd uwzględniane w polskich opracowaniach dotyczących Rzymu. Analiza zgromadzonego materiału ukazuje szeroki i długotrwały charakter kultu św. Jacka w Wiecznym Mieście, podtrzymywanego zarówno przez dominikanów, jak i przedstawicieli hierarchii kościelnej oraz fundatorów świeckich. O żywotności tego kultu świadczy także fakt nadawania dzieciom we Włoszech imienia polskiego świętego (por. imię fundatora kaplicy św. Jacka w Kościele Santa Maria del Suffragio). Inskrypcje – dotąd marginalizowane w studiach nad historią kultu św. Jacka – stanowią tym samym cenne źródło poznawcze, ukazujące jego wielowymiarowy charakter.

The article deals with the issue of Roman inscriptions containing the name of St. Hyacinth Odrowąż – a question that so far has been completely ignored in scientific research. As a result of a study undertaken *in situ* the author collected, verified and translated into Polish for the first time probably all the commemorative plaques that refer to the Polish Dominican. An important result of this research is the identification of two chapels dedicated to St. Hyacinth, in the basilica Santa Maria degli Angeli e dei Martiri and in the church Santa Maria del Suffragio, that hitherto had been ignored in Polish works concerning Rome. The analysis of the gathered material points to the wide and longstanding character of the the cult of St. Hyacinth in the Eternal City, maintained both by Dominicans and representatives of the ecclesial hierarchy as also by lay donors. The vitality of this cult is also evidenced by the fact that children in Italy were given the name of the Polish saint (e.g. the name of the founder of the chapel of St. Hyacinth in the church Santa Maria del Suffragio). The inscriptions that until now were marginalized in studies on the history of the cult of St. Hyacinth are therefore a precious cognitive source, showing its multidimensional character.

Informacja, że św. Jacek Odrowąż jest jedynym polskim świętym, którego figura znajduje się na kolumnadzie Berniniego w Rzymie, stosunkowo często

pojawia się zarówno w literaturze naukowej, jak i popularnonaukowej¹. W publikacjach tego typu można znaleźć także wiadomości dotyczące ikonografii świętego w rzymskich kościołach, choć badań w tym zakresie jest niewiele. Najmniej uwagi poświęcono natomiast obecności imienia św. Jacka w inskrypcjach Wiecznego Miasta². Wzmianki na ten temat pojawiają się sporadycznie i ograniczają się do trzech tablic. Dodatkowym problemem jest również nieprecyzyjna edycja tekstów łacińskich oraz przekłady na język polski o zbyt ogólnym charakterze.

Celem niniejszego artykułu jest: a) usystematyzowanie oraz poszerzenie stanu wiedzy na temat inskrypcji rzymskich zawierających imię św. Jacka Odrowąża poprzez identyfikację możliwie pełnego ich zbioru; b) odtworzenie ich poprawnej wersji łacińskiej; c) przygotowanie pierwszych pełnych przekładów na język polski. Analiza nie będzie prowadzona w ujęciu epigraficzno-formalnym (pominięte zostaną kwestie, takie jak materiał, rozmiar czy charakter pisma inskrypcji), lecz w perspektywie hagiograficznej, traktującej inskrypcje jako jedno ze źródeł do badań nad obecnością kultu św. Jacka w Rzymie. Zebrany materiał może jednak posłużyć w przyszłości do dalszych, interdyscyplinarnych studiów: epigraficznych, filologicznych i historycznych.

Pod względem metodologicznym podstawą niniejszego opracowania była kwerenda źródłowa oparta na dostępnych *in situ* inskrypcjach z terenu Rzymu. Przyjęto zasadę konfrontacji materiału: wszystkie napisy były odczytywane bezpośrednio, a ich brzmienie porównywano z wersjami utrwalonymi we wieloletnich dostępnych publikacjach. W pierwszym etapie sporządzano możliwie wierne transkrypcje łacińskich inskrypcji, z zachowaniem ich oryginalnego układu graficznego oraz cech charakterystycznych zapisu, takich jak abrewiacje czy błędy popełnione przez wykonawców. Drugi etap obejmował rozwinięcie skrótów i rekonstrukcję pełnych form łacińskiego tekstu, co stanowiło przygotowanie do kolejnej, trzeciej fazy pracy – opracowania przekładów na język polski. Tłumaczenie starano się wykonać z maksymalną wiernością wobec oryginału, przy jednoczesnej dbałości o przejrzystość i zrozumiałość dla współczesnego odbiorcy³.

1. Bazylika św. Sabiny (*La Basilica di Santa Sabina*). Jest jedną z najstarszych rzymskich świątyń, wzniesioną w latach 422–432. Nazywana „klejnotem Awentynu”, stanowi doskonały przykład wczesnochrześcijańskiej bazyliki⁴. To miejsce spoczynku świętych i męczenników, m.in. św. Sabiny, oraz miejsce ważnych

¹ Zob. np. E. Wiater, *Wierny pies Pański. Biografia św. Jacka Odrowąża*, Kraków 2015, s. 197.

² Z pewnym zdumieniem należy zauważyć, że w jednym z najobszerniejszych opracowań poświęconych pomnikom, epitafiom i tablicom upamiętniającym Polaków w Rzymie, autorstwa T. Chrzanowskiego i M. Korneckiego, pt. *Pomniki polskie w świątyniach Rzymu* (= Monumenta Poloniae in Italia), Warszawa 1994, imię św. Jacka nie pojawia się ani razu (sic!).

³ Autor artykułu pragnie w tym miejscu serdecznie podziękować ks. prof. Waldemarowi Turkowi oraz dr. Federico Micciarelliemu za możliwość konsultacji w trakcie przygotowania niniejszego opracowania.

⁴ Zob. J. Dużyk, *W świątyniach Rzymu. Przewodnik*, Poznań 1996, s. 168.

wydarzeń historycznych, takich jak konklawe i wybór papieża Mikołaja IV w 1288 r. Świątynia jest bogata w dzieła sztuki, posiada m.in. bezcenne drzwi z drzewa cyprysowego z V w., zdobione scenami ze Starego i Nowego Testamentu⁵. To także pierwszy z 44 tzw. kościołów stacyjnych okresu Wielkiego Postu (Środa Popielcowa)⁶. Za panowania papieża Honoriusza III (1216–1227) bazylika wraz z przylegającymi zabudowaniami (*domus*) została przekazana św. Dominikowi i jego uczniom⁷, stając się pierwszą siedzibą Zakonu Braci Kaznodziejów (dominikanów) w Rzymie, a później ich domem generalnym⁸. W murach tego konwentu przebywali, m.in.: bł. Jordan z Saksonii, św. Tomasz z Akwinu, św. Rajmund z Peñafort, św. Albert Wielki i inni. Pierwszymi jednak świętymi, którzy w porządku chronologicznym zamieszkali w tym klasztorze i otrzymali habit zakonny z rąk samego św. Dominika, byli św. Jacek i bł. Czesław. Wydarzenie to upamiętnia niewielka tablica w sali kapitułarnej awentyńskiego konwentu.

1.1. Kapitułarz (*La sala capitolare*). Na tablicy zawieszanej na ścianie nad drzwiami czytamy:

IN HAC AVLA CAPITVLARI
B[EATVS] DOMINICVS
HABITV RELIGIONIS
S[ANCTVM] HYACINTHV M ET B[EATVM] CESLAVM
POLONOS GERMANOS FRATRES
INDVIT

Tłumaczenie: *W tej auli kapitułarnej święty Dominik obłócił w habit zakonny świętego Jacka i błogosławionego Czesława, rodzonych braci, Polaków.*

Na tablicy nie podano daty obłóczyn⁹ ani daty zawieszenia tablicy. Tę drugą informację pomijają również dostępne źródła. Pewne jest jedynie, że tablica znajdowała się w kapitułarzu już przed rokiem 1870, ponieważ wspomina o niej

⁵ W polskich opracowaniach poświęconych tym słynnym drzwiom spotkać można czasem informację, że wykonane zostały z drzewa cedrowego, zob. np. H. Suchocka, *Rzymskie pasje. Kościoły stacyjne Wiecznego Miasta*, Warszawa 2013, s. 29.

⁶ Zob. C. Rendina, *Le chiese di Roma*, Roma 2004, s. 327-330.

⁷ W literaturze poświęconej początkom dominikanów w Rzymie oraz w przewodnikach po tym mieście dość rozpowszechniona jest opinia, jakoby papież Honoriusz III przekazał św. Dominikowi i jego uczniom część swojego rodzinnego pałacu – zob. m.in. J. Dużyk, *W świątyniach Rzymu...*, s. 169. Włoska uczona Manuela Gianandrea stara się tymczasem udowodnić, że papież przekazał dominikanom zabudowania przy bazylice, zajmowane dotąd przez kler świecki – zob. M. Gianandrea, *Archeologia del monumento, fonti testuali e immagini storiche. Per una rilettura della fase medievale del convento domenicano di Santa Sabina all'Aventino*, w: M. Gianandrea, M. Annibali, L. Bartoni, *Il convento di Santa Sabina all'Aventino e il suo patrimonio storico-artistico e architettonico*, Roma 2017, s. 21-22.

⁸ Zob. M. Gianandrea, M. Annibali, L. Bartoni, *Il convento di Santa Sabina...* (czwarta strona okładki): „prima sede dei Domenicani a Roma e oggi Curia Generalizia dell'Ordine”.

⁹ Według Lektora Stanisława z Krakowa miał to być 1216 r., jednak zdaniem współczesnych uczonych był to prawdopodobnie 1221 r. – zob. *Życie i cuda świętego Jacka z zakonu Braci Kaznodziejów*, nr 2, tłum. T. Gałuszka, oprac. M. Zdanek, w: *Święty Jacek Odrowąż. Studia*

ks. Ignacy Polkowski¹⁰. Treść napisu, który przytacza, różni się jednak nieco od obecnego. Czytamy tam bowiem: *In hoc capitulari S[anctus] P[atriarcha] N[oster] D[ominus] duo germana lumina Poloniae, Hiacynthum ac Beatum Ceslaum, sacro sui ordinis habitu, manibus propriis decoravit*, co tłumaczymy: *W tym kapitularku Święty Patriarcha Nasz Dominik przyozdobił własnymi rękami w święty habit swojego zakonu dwa bratnie światła Polski, Jacka i błogosławionego Czesława*. Nie jest jasne, czy tablica, której słowa przytacza ks. Polkowski, została później zmieniona, czy też on sam zniekształcił napis w swojej książce¹¹. W 1991 r. identyczny jak u ks. Polkowskiego napis pojawił się w opracowaniu Michała Rożka¹², co mogłoby oznaczać, że albo aktualny napis powstał po 1991 r., albo Michał Rożek powtórzył jego treść za książką ks. Polkowskiego. Trudno to dzisiaj rozstrzygnąć¹³. Pewne natomiast jest, że sala kapitularna jest jednym z tych nielicznych miejsc w klasztorze, które w ciągu wieków uległy najmniejszym zmianom – lokalizacji, przeznaczenia, przebudowy itp.¹⁴ Istnieje zatem duże prawdopodobieństwo, że ceremonia obłóczyn pierwszych polskich dominikanów odbyła się właśnie w tej sali. Warto też zwrócić uwagę na określenie św. Jacka i bł. Czesława – „rodzonymi braćmi” (współczesne badania sugerują raczej ich bliskie pokrewieństwo). O otrzymaniu habitu z rąk samego św. Dominika pisał już Lektor Stanisław, autor pierwszego życiorysu św. Jacka¹⁵, a niektórzy współczesni autorzy zauważają, że „Jacek Odrowąż jest jedynym świętym Kościoła, któremu założyciel dominikanów osobiście wręczył habit zakonny”¹⁶.

1.2. Kaplica św. Jacka (*La cappella di San Giacinto*). Położona w południowej nawie bazyliki, powstała w 1600 r. ku czci kanonizowanego kilka lat wcześniej pierwszego polskiego dominikanina (1594). Miała również pełnić funkcję kaplicy grobowej kardynała Hieronima Berneriusza (wł. Girolamo Bernerio¹⁷, 1540–1611), członka Zakonu Braci Kaznodziejów, fundatora kaplicy oraz wielkiego czciciela św. Jacka. Powstanie i wystrój kaplicy – z freskami Federica Zucchariego oraz obrazem ołtarzowym Lavinii Fontany – były już przedmiotem kilku

i źródła. Skarby dominikańskie red. M. Zdanek, Kraków 2007 (*Studia Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie* 2), s. 106-107 oraz przypis 10.

¹⁰ Zob. I. Polkowski, *Groby i pamiątki polskie w Rzymie*, Drezno 1870, s. 5.

¹¹ W latach 70. XIX w. władze świeckie zarekwirowały klasztor, przekształcając go w 1883 r. w miejski szpital. Tablica mogła więc wtedy ulec zniszczeniu – zob. M. Gianandrea, *La sala capitolare*, w: M. Gianandrea, M. Annibali, L. Bartoni, *Il convento di Santa Sabina...*, s. 93.

¹² Zob. M. Rożek, *Polonica w kościołach Rzymu*, Rzym 1991, s. 52.

¹³ Autor konsultował sprawę łacińskiego napisu na tablicy w kapitularku między innymi z o. Augustinem Laffayem OP, głównym archiwistą zakonu, prof. Manuełą Annibali, współautorką wielokrotnie cytowanej w tym artykule monografii, oraz z br. Janem Zającem OP, wieloletnim mieszkańcem konwentu św. Sabiny. Niestety żadna z tych osób nie była w stanie wyjaśnić przyczyn rozbieżności w łacińskim zapisie na tablicy.

¹⁴ Zob. M. Gianandrea, *La sala capitolare*, s. 89.

¹⁵ Zob. Lektor Stanisław z Krakowa, *Życie i cuda świętego...*, nr 2, s. 106-107: „Przyjął ich zatem święty Dominik, obłócił w habit swego zakonu i przez cały rok zatrzymał przy sobie, a uformowanych w pokorze, czystości i zwyczajach zakonnych dopuścił do ślubów”.

¹⁶ J. Wacławski, *Od wieków patrzy papieżom w okna*, „Niedziela” 33 (2010), s. 26.

¹⁷ W niektórych źródłach jego nazwisko brzmi „Berneri” lub „Bernieri”.

opracowań naukowych zarówno polskich¹⁸, jak i zagranicznych¹⁹. Naszą uwagę poświęćmy zatem wmurowanej w posadzkę płyty nagrobnej upamiętniającej imię św. Jacka²⁰:

D[EO] O[PTIMO] M[AXIMO]
 F[RATER] HIER[ONYMVS] BERNERIVS CORRIGIEN[SIS]
 EX ORD[INE] PRAEDIC[ATORVM] T[I]T[VLO] S[ANCTAE] MARIAE
 SVP[RA] MINER[VAM] S[ANCTAE] R[OMANA]E E[CCLESIAE] PRESB[YTER]
 CARD[INALIS] ASCVLANVS
 DE MORTE ET CORPOR[IS] RESVRRECT[IONE]
 PIE AC RELIGIOSE COGITANS
 HOC SIBI SEPVLCHR[VM] IN QVO CVM
 VNIVERSAE CARNIS VIAM INGRESSVS
 FVERIT MORTALE SVVM CONDERETVR
 VIVENS P[OSVIT]
 SACELL[VM] VBI QVOTID[IE] PRO EIVS ANIMA
 SACRVM FIERET EXTRVXIT
 D[IVO] HIACINTO CONFESS[ORI] D[ICATVM]
 AN[NO] IVBILEI²¹ MDC AETAT[IS] SVAE LX²²
 VIX[IT] ANNOS LXX M[ENSES] VII D[IES] XI
 OBIT EP[ISCOPV]S PORTVEN[SIS] VI ID[VS] AVG[VSTI] MDCXI

Tłumaczenie: *Bogu Najlepszemu i Największemu, brat Hieronim Berneriusz z Correggio*²³, z *Zakonu Kaznodziejów, Świętego Rzymskiego Kościoła kardynał prezbiter kościoła tytularnego Santa Maria sopra Minerva*²⁴, [biskup] *Ascoli Piceno*²⁵, myśląc pobożnie i ze czcią o śmierci i o zmartwychwstaniu ciała, za życia

¹⁸ Zob. np. A.M. Lepacka, *Ilustrowany żywot Świętego Jacka Odrowąża Federica Zuccariego w bazylice św. Sabiny na Awentynie*, w: *Św. Jacek Odrowąż. Apostoł Północnej Europy. Międzynarodowe sympozjum. Papiński Uniwersytet św. Tomasza z Akwinu „Angelicum”, aula Jana Pawła II, Rzym 16 X 2007*, red. A. Nocoń, A. Wuwer, Roma–Katowice 2012, s. 125-144.

¹⁹ Zob. np. S. Schütze, *Devotion und Repräsentation im Heiligen Jahr 1600. Die Cappella di S. Giacinto in Santa Sabina und ihr Auftraggeber Kardinal Girolamo Bernerio*, w: D. Heikamp, M. Winner, *Der Maler Federico Zuccari. Ein römischer Virtuoso von europäischem Ruhm, Akten des Convegno in Florenz und Rom (1993)*, „Römischen Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana“ 32 (1997-1998), s. 231-264.

²⁰ Techniczny opis tablicy (wymiary płyty, materiał, z którego została wykonana itp.) dostępny jest na stronie internetowej <https://catalogo.beniculturali.it/detail/HistoricOrArtisticProperty/1200232780> [dostęp: 27.07.2025].

²¹ Zasadniczo to słowo powinno być zapisane z dyftongiem, czyli *Iubilaei*, czasem jednak, w średniowieczu i później, zapisywano je bez dyftongu, tak jak na tej tablicy.

²² Poniżej tych słów widnieje herb kard. Berneriusza, zaś na samym dole tablicy umieszczono zdanie: *Vix[it] Annos LXX...*

²³ Miasto w regionie Emilii-Romanii, miejsce urodzenia m.in. wybitnego malarza epoki renesansu Antonia Allegriego, zwanego „Il Correggio” (1489–1534).

²⁴ Kardynałem prezbiterem Kościoła tytularnego Santa Maria sopra Minerva Berneriusz był w latach 1589–1602; wcześniej, w latach 1586–1589, jego kościołem tytularnym był Kościół san Tommaso in Parione.

²⁵ Łacińskie słowa *Presb[byter] Card[inalis] Asculanus* przetłumaczyliśmy jako „Kardynał Prezbiter, [biskup] Ascoli Piceno”. Owszem, podobnie jak w przypadku tej tablicy, kard. Berneriusz bywał też nazywany *Cardinalis Asculanus*, w znaczeniu „Kardynał z Ascoli”, „Kardynał

wzniósł dla siebie ten grób, do którego, gdy podąży drogą każdego śmiertelnika, zostaną złożone jego doczesne szczątki. Zbudował [również tę] kaplicę, poświęconą św. Jackowi, wyznawcy, w której codziennie będzie sprawowana msza święta za jego duszę. [Było to] w Roku Jubileuszowym 1600, gdy miał 60 lat.

Żył 70 lat, 7 miesięcy i 11 dni, zmarł jako biskup [diecezji] Porto-Santa Rufina²⁶, 8 sierpnia 1611 roku²⁷.

Kardynał Hieronim Berneriusz, dominikanin i przeor konwentu św. Sabiny, był cenionym teologiem i ważną postacią Kościoła na przełomie XVI i XVII w. Po śmierci został pochowany w kaplicy, którą wybudował, a ona sama stała się głównym miejscem kultu św. Jacka w Rzymie²⁸.

1.3. XV-wieczny portyk (*Il portico quattrocentesco*). Późniejszy, lecz harmonizujący ze strukturą bazyliki element architektoniczny, usytuowany na jej południowej ścianie, gdzie znajduje się również boczne wejście do świątyni. Na zawieszanej w tym portyku tablicy czytamy:

HAS SACRAS ÆDES
 QVAS OLIM
 S[ANCTIS]S[I]MVS VIR DOMINICVS PRÆD[ICATO]RVM ORD[INIS] PARENS
 AC SPLENDIDISSIMA EIVSDEM ORDI[INIS] LVMINA
 RAYMVDVS DE PENNAFORT, THOMAS DE AQVINO,
 HYACINTHVS, ET CESLAVS ODRANTII FRATRES,
 PIVS V PONTIFEX OPTIMVS MAXIMVS,
 ALIQVE QVAM PLVRIMI
 MANSIONE, ET EXEMPLIS
 CLARIORES REDDIDERVNT,
 CLEMENS IX ANNVO SACRARV[M] EXERCITATIONV[M] SECESSV,
 ET
 BENEDICTVS XIII PIENTISSIMO RELIGIONIS TYROCINIO,
 AC SOLEMNI SVB DIE XIII FEBR[VARII] ANNO MDCLXIX

Ascolańczyk²⁹, określenie to wiązało się jednak z faktem, że w latach 1586–1605 był on biskupem Ascoli Piceno.

²⁶ Na początku XII w. podrzymska diecezja Porto została połączona z diecezją Santa Rufina i od tego czasu używa się jej łącznej nazwy. Biskupem diecezji Porto-Santa Rufina był kardynał Berneriusz w latach 1607–1611.

²⁷ Studium tablicy nagrobnej kard. Berneriusza pozwoliło nam nie tylko zaprezentować wierniejsze brzmienie wyrytego na niej napisu, lecz także przedstawić bardziej prawdopodobną datę jego śmierci. Istotnie, znaczna część publikacji historycznych podaje, że kardynał zmarł 5.08.1611 r. – zob. np. *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi, sive Summorum Pontificum, S. R. E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum series*, t. 3, red. W. Van Gulik, C. Eubel, L. Schmitz-Kallenberg, Monasterii (Münster) 1923², s. 51. Podobnie jeśli chodzi o treść napisu, niektóre źródła przedstawiają ją w lekko zmienionej formie – zob. np. A. Chacón i in., *Vitae et res gestae Pontificum Romanorum et S.R.E. Cardinalium*, t. 4, Romae 1677, kol. 164, gdzie zamiast *Hiacinto* podano *Hiacyntho*, a także zamieszczono dwa dodatkowe wersy, których obecnie nie ma na tablicy, czyli: *Credo quod Redemptor meus vivit / et in noviss(ima) die de terra resurrecturus sum*.

²⁸ Zob. M. Rożek, *Polonica w kościołach Rzymu...*, s. 51.

XV-wieczny portyk z tablicą upamiętniającą wybitnych mieszkańców konwentu

Zbliżenie tablicy

EMISSA PROFESSIONE
NOVO SPLENDORE CVMVLARVNT
PRIOR, ET FRATRES
VT TANTVM LOCI HVIVS DECVS POSTERIS TRANSMITTERENT
INDICEM LAPIDEM POSVERE
AN[NO] MDCCXXVI
KAL[ENDIS] MARTII

Tłumaczenie: *Ten święty budynek, który niegdyś najświętszy mąż Dominik, ojciec Zakonu Kaznodziejów, oraz najjaśniejsze światła tego Zakonu: Rajmund z Peñafort, Tomasz z Akwinu, Jacek i Czesław, bracia Odrowążowie, Pius V, papież, oraz wielu innych, uczynili sławniejszym [zarówno przez to], że w nim mieszkali, jak i przez swój przykład; Klemens IX²⁹ dzięki corocznemu pobytowi tutaj na ćwiczeniach duchowych, oraz Benedykt XIII³⁰ dzięki pobożnemu nowicjatu w zakonie i uroczystej profesji złożonej 13 lutego 1669 r., ozdobili ten budynek nowym [jeszcze] blaskiem. [Dlatego też] przeor i bracia umieścili tę tablicę jako znak mający przekazać potomnym, jak bardzo chwalebne jest to miejsce, [dnia] 1 marca 1726 roku.*

²⁹ Klemens IX (Giulio Rospigliosi), ur. 27.01.1600 r. w Pistoii we Włoszech, był papieżem w latach 1667–1669.

³⁰ Benedykt XIII (Pietro Francesco Orsini), ur. 2.02.1649 lub 1650 r. w Gravina in Puglia we Włoszech, był dominikaninem. Jako papież (1724–1730) kanonizował m.in. św. Stanisława Kostkę (1726).

Treść tablicy, jak widzimy, koncentruje się na podkreśleniu wspaniałości Klasztoru św. Sabiny, którego mieszkańcami były wybitne postaci – święci i papieże. Z naszej perspektywy warto zauważyć, że św. Jacek i bł. Czesław po raz kolejny zostają tutaj nazwani „braćmi”.

1.4. Narteks bazyliki (*Il narteca della Basilica*). To obszerne pomieszczenie (ok. 20 x 7 m)³¹ usytuowane jest przed głównym wejściem do bazyliki. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa przeznaczone było dla katechumenów i pokutujących, którzy nie mogli w pełni uczestniczyć w liturgii. W narteksie znajdują się słynne cyprysowe drzwi z V w., zawierające jedno z najstarszych przedstawień Ukrzyżowania. 19 października 2008 r., na zakończenie Roku św. Jacka (2007–2008), odsłonięto tutaj tablicę z mozaiką, dar archidiecezji katowickiej, upamiętniającą obchody 750-lecia śmierci patrona śląskiej metropolii. Historia powstania tablicy oraz uroczystość jej odsłonięcia zostały już dobrze opisane³², dlatego w tym miejscu przytoczymy jedynie sam napis:

EX SILESIA LVCI
DIVO HYACINTHO ODROVANTIO
MCLXXXIII-MCCLVII
AGMINIS FRATRVM PRAEDICATORVM POLONORVM PRIMO
EVROPAE SEPTENTRIONALIS APOSTOLO EXIMIO
TOTIVS METROPOLITANAE KATOVICENSIS ECCLESIAE PATRONO
QVI HOC IN COENOBIO
DE MANIBVS SANCTI DOMINICI HABITVM RECEPIT
EPISCOPI CLERVS POPVLVSQVE FIDELIS
SVPERIORIS SILESIAE
ANNO DCCL AB OBITV POSVERVNT
ROMAE XV OCT. A. D. MMVII

Tłumaczenie: *Światłu ze Śląska, św. Jackowi Odrowążowi (1183–1257), pierwszemu polskiemu dominikaninowi, wielkiemu apostołowi północnej Europy, patronowi metropolii katowickiej, który w tym klasztorze przyjął habit z rąk św. Dominika, biskupi, księża i wierni Górnego Śląska tablicę tę poświęcają w 750. rocznicę jego śmierci. Rzym, 15 października Roku Pańskiego 2007*³³.

Tablica w narteksie Bazyliki św. Sabiny jest „najmłodszą” spośród tablic poświęconych polskiemu dominikaninowi w Rzymie. Jest też jedyną, której towarzyszy mozaika z wizerunkiem świętego oraz polskie tłumaczenie jej łacińskiego testu. Każdego roku przechodzą obok niej tysiące osób nawiedzających Bazylikę św. Sabiny, a w Środę Popielcową przechodzi obok niej w procesji również papież,

³¹ Zob. M. Gianandrea, *Archeologia del monumento...*, s. 37.

³² Zob. D. Koreda, *Jak Ślązacy o tablicę św. Jacka się starali*, w: *Z tej Ziemi. Śląski kalendarz katolicki na rok 2013*, red. I. Jańczak, Katowice 2012, s. 111-121.

³³ Przyczyny, dla których odsłonięcie tablicy nastąpiło dopiero rok po pielgrzymce metropolii śląskiej do Rzymu (15–17.10.2007), zostały szczegółowo opisane w cytowanym już artykule D. Koreda.

Narteks Bazyliki św. Sabiny, tablica upamiętniająca 750. rocznicę śmierci św. Jacka

który mszą św. i obrzędem posypania głów popiołem rozpoczyna w tej bazylice okres Wielkiego Postu.

2. Bazylika Matki Bożej Anielskiej i Męczenników (*La Basilica di Santa Maria degli Angeli e dei Martiri*). Stanowi unikatowy przykład architektury renesansowej wśród rzymskich bazylik. Zaprojektowana przez Michała Anioła na

zlecenie papieża Piusa IV, została wzniesiona w 1561 r. wewnątrz antycznego kompleksu Term Dioklecjana. W świątyni, oprócz imponujących dzieł sztuki sakralnej, znajdują się również groby wybitnych postaci, takich jak papież Pius IV, malarz Carlo Maratta czy generał Armando Diaz, bohater I wojny światowej³⁴. Obecnie, poza pełnieniem zwyczajnych funkcji liturgicznych, bazylika jest także miejscem uroczystości państwowych oraz pogrzebów ważnych osobistości, między innymi Federica Felliniego. Przewodniki w języku polskim dotyczące bazyliki wskazują na obecność pięciu poloników. Cztery z nich to napisy poświęcone Janowi III Sobieskiemu, jego żonie królowej Marii Kazimierze, Fryderykowi Krystianowi – synowi króla Augusta III, oraz Bartłomiejowi Powsińskiemu, posłowi króla Zygmunta III Wazy, który został pochowany w tej bazylice w odnowionej przez siebie kaplicy św. Brunona³⁵. Piątym polonikiem są drzwi do świątyni autorstwa Igora Mitoraja³⁶. Co ciekawe, żaden (sic!) ze znanych nam przewodników – ani dawnych, ani współczesnych – nie wspomina o znajdującej się w tej bazylice kaplicy św. Jacka!³⁷

2.1. Kaplica św. Jacka (*La cappella di San Giacinto*). Została wzniesiona w 1608 r. z inicjatywy Aleksandra Litty, przedstawiciela szlacheckiej rodziny mediolańskiej. Za jej wystrój artystyczny odpowiadał Giovanni Baglione (1573–1643) – znany rzymski malarz, a także autor jednej z pierwszych biografii włoskich artystów³⁸. Najważniejszym dziełem zdobiącym ołtarz kaplicy jest obraz *Matka Boża z Dzieciątkiem i świętymi Rajmundem i Jackiem*³⁹, namalowany przez Baglione w latach 1608–1613. Artysta wykonał również freski na ścianach bocznych oraz sklepieniu, utrzymane w nurcie rzymskiego baroku. Pod względem artystycznym Kaplica św. Jacka ceniona jest za spójność kompozycji w stylu barokowy oraz wysoką wartość malarską dzieł Baglione. W niniejszym opracowaniu chcemy jednak skupić uwagę na znajdującej się w kaplicy tablicy nagrobnej, na której widnieje napis:

DEO TRINO VNI
ALEXANDRO LITTÆ
I[VRIS] V[TRIVSQVE] C[VLTORI] PATRITIO MEDIOLANENSI
ROMÆ ADVOCATO CONSISTORIALI
CATHOLICI REGIS CAVSARV[M] PATRONO
AC DEMVM ROTÆ AVDITORI

³⁴ Zob. C. Rendina, *Le chiese di Roma...*, s. 202-203.

³⁵ Zob. W. Zahorski, *Polak we Włoszech*, Rzym 1983⁵, s. 146.

³⁶ Zob. W. Kęder, *Roma Sacra – Święty Rzym*, Kraków 2017, s. 165.

³⁷ Zob. np. I. Polkowski, *Groby i pamiątki polskie...*, s. 52-53. Spośród współczesnych autorów o kaplicy nie wspominają, m.in.: W. Zahorski, *Polak we Włoszech*, s. 146; M. Rożek, *Polonica w kościołach Rzymu...*, s. 76-77; J. Dużyk, *W świątyniach Rzymu...*, s. 145-148; W. Kęder, *Roma Sacra...*, s. 165-167.

³⁸ Zob. G. Baglione, *Le Vite de' Pittori, Scultori et Architetti. Dal Pontificato di Gregorio XIII del 1572 in fino a' tempi di Papa Urbano VIII nel 1642*, Roma 1642.

³⁹ Aa.Vv., *Santa Maria degli Angeli* (= *Le chiese di Roma. Cenni religiosi, storici, artistici*), Roma 1951, s. 3.

VIRO DOCTRINA VIRTUTE
 GRATIAQ[VE] APVD SVMMOS PONT[IFICES] CLARO
 QVI SACELLVM HOC VBI QVIESCERET
 DEIPARÆ VIRGINI
 AC B[EATO] HYACINTO EREXIT ET DOTAVIT
 CVM ONERE VNIVS ANNIVERSARII
 ET AETERNI⁴⁰ HEBDOMADARII SACRIFICII⁴¹
 HIERONYMVS EQVES S[ANCTI] STEPHANI
 NOMINE FILIORVM ADHVC INFANTIVM ET HAEREDVM⁴²
 FRATRI CARISS[IMO] MOERENS P[OSVIT]
 ANNO MDCVIII

Tłumaczenie: Bogu w Trójcy Jedynemu, Aleksandrowi Litcie, znawcy obojga praw, patrycjuszowi mediolańskiemu, adwokatowi konsystorialnemu w Rzymie, protektorowi spraw Króla Katolickiego, a także audytorowi Roty, mężowi cieszącemu się sławą wśród papieży dzięki [swojej] wiedzy, cnocie i uprzejmości, który wznosił i wyposażył tę kaplicę ku czci Bogarodzicy Dziewicy i świętego Jacka, gdzie sam miał spocząć, z obowiązkiem [odprawienia] jednej Mszy świętej w rocznicę [jego śmierci], i jednej wieczystej w [każdym] tygodniu⁴³.

Hieronim, kawaler św. Stefana, w imieniu małoletnich jeszcze dzieci i spadkobierców, z głębokim żalem położył [tę tablicę] ukochanemu bratu w roku 1608.

O fundatorze Kaplicy św. Jacka, Aleksandrze Litcie, nie posiadamy wielu informacji. Jednak liczba i charakter pełnionych przez niego funkcji pozwalają przypuszczać, że był osobą znaczącą oraz zamożną. Możliwe, że uczestniczył w kanonizacji św. Jacka w 1594 r. Czy to właśnie to doniosłe wydarzenie zdecydowało o jego kulcie wobec polskiego świętego, czy istniały jakieś inne przyczyny? Kwestia ta pozostaje otwarta.

3. Kościół Matki Bożej Orędowniczki (*La chiesa di Santa Maria del Suffragio*). Znajduje się przy Via Giulia. Powstał z inicjatywy Bractwa Najświętszej Maryi Panny Orędowniczki, założonego w 1592 r. Jego członkowie pragnęli mieć własną świątynię, w której mogliby się gromadzić na modlitwy za dusze w czyśćcu cierpiące. Budowę, według projektu Carla Rainaldiego, ukończono w 1669 r. W 2025 r. świątynia była jednym z tzw. kościołów jubileuszowych. Pierwsza kaplica po lewej stronie poświęcona jest św. Jackowi i św. Katarzynie⁴⁴ – jednak

⁴⁰ Słowo trudne do odczytania ze względu na wyraźny błąd powstały w trakcie wykonywania inskrypcji. Zidentyfikować można jedynie sekwencję liter: ETE NI.

⁴¹ Poniżej tych słów znajduje się herb Aleksandra Litty, a pod nim – dalsza część inskrypcji.

⁴² Zwracamy uwagę na podwójny zapis dyftongów: u góry tablicy (Æ) oraz na jej dole (AE, OE).

⁴³ Zob. przypis 41.

⁴⁴ Zob. V. Francia, *Chiesa di santa Maria del Suffragio* (= Chiese Giubilari), Roma 2025, s. 4-5, 9.

wzmianki o tym polskim akcencie próżno szukać w rodzimych przewodnikach po Rzymie⁴⁵.

3.1. Kaplica św. Jacka i św. Katarzyny (*La cappella dei santi Giacinto e Caterina*). Została wzniesiona w 1685 r. z inicjatywy rodziny Oliva. W XIX w. przeszła w posiadanie rodziny Armellinich, wśród której było kilku znanych przedstawicieli środowiska naukowego i artystycznego. Kaplica stanowi przykład bogato dekorowanego, barokowego wnętrza sakralnego. Na szczególną uwagę zasługuje obraz ołtarzowy autorstwa Daniela Seitera (1647–1705), zatytułowany *Matka Boża z Dzieciątkiem i świętymi Jackiem i Katarzyną*. Dzieło to, powstałe prawdopodobnie równocześnie z ukończeniem budowy kaplicy, wyróżnia się ciekawą kompozycją i bogatą symboliką religijną. Na jednej ze ścian kaplicy zachował się napis z imieniem św. Jacka, którego treść brzmi następująco:

D[EO] O[PTIMO] M[AXIMO]
 HYACINTHVS OLIVA VRBINAS FEDERICI FILIVS
 HVIC VENERAB[ILII] ARCHICONFRAT[ERNITATI] SODALIS ADSCRIPTVS
 EXORNATVM PROPRIO ÆRE SACELLVM
 D[I]VO HYACINTHO CONF[ESSORI]
 ET D[IVÆ] CATHARINÆ V[IRGINI] ET M[ARTYRI]
 OB PERENNE SVÆ DEVOTIONIS MONVMENTVM
 CONDITO SIBI TVMVLO DEDICAVIT MDCLXXXV

Tłumaczenie: *Bogu Najlepszem i Najwyższemu, Jacek Oliva z Urbino, syn Fryderyka, członek tego czcigodnego Arcybractwa, kaplicę – ozdobioną z własnych funduszy [ku czci] św. Jacka, wyznawcy, i św. Katarzyny, dziewicy i męczennicy – jako znak swej nieustannej pobożności, po przygotowaniu [w niej] dla siebie grobu, dedykował w roku 1685.*

O fundatorze kaplicy, Jacku Olivie, źródła historyczne przekazują niewiele informacji. Można jednak przypuszczać, że należał do osób znaczących i zamożnych, skoro było go stać na ufundowanie bogato zdobionej kaplicy, w której po śmierci spoczął wraz ze swoją małżonką, Katarzyną. Kaplica dedykowana jest patronom małżonków, św. Jackowi i św. Katarzynie. Szczególnie wymowne świadectwo stanowi natomiast fakt, że imię świętego Jacka w tamtym czasie nadawano dzieciom podczas chrztu również w Italii, a sama postać świętego – niemal sto lat po kanonizacji Odrowąża – cieszyła się w Wiecznym Mieście żywym kultem.

4. Bazylika Papieska Matki Bożej Większej (*La Basilica di Santa Maria Maggiore*). Została wzniesiona po Soborze Efeskim w 431 r., dla upamiętnienia ogłoszenia dogmatu o Bożym macierzyństwie Maryi. Jest najstarszym i najważ-

⁴⁵ Jedynym autorem, który odnotowuje obecność obrazu św. Jacka w tym kościele, jest W. Zahorski, *Polak we Włoszech*, s. 115. Autor nie informuje jednak ani o kaplicy poświęconej św. Jackowi, ani o umieszczeniu jego imienia na jednej z tablic.

niejszym sanktuarium maryjnym Zachodu oraz największą spośród około 80 świątyń rzymskich dedykowanych Matce Bożej (stąd w nazwie określenie „Maggiore”, czyli „Większa”). W bazylice przechowywane są relikwie Betlejemskiego Żłóbka oraz otaczana szczególną czcią przez Rzymian ikona *Zbawienie Ludu Rzymskiego* (*Salus Populi Romani*), tradycyjnie przypisywana św. Łukaszowi. Jest to również miejsce pochówku siedmiu papieży. Oprócz posiadania wyjątkowego znaczenia religijnego świątynia stanowi arcydzieło architektury i sztuki sakralnej, zachowując unikatowy wczesnochrześcijański wystrój mozaikowy oraz cenne zabytki z okresu średniowiecza i nowożytności⁴⁶.

4.1. Kaplica Paulińska (*La Cappella Paolina*). Położona w lewym transepcie bazyliki bierze swą nazwę od papieża Pawła V (1605–1621). Od samego początku została pomyślana jako „sanktuarium” dla wspomnianej wcześniej ikony *Salus Populi Romani*, czczonej zarówno przez lud rzymski, jak i papieży⁴⁷. Do szczególnych czcicieli tego wizerunku należał również papież Klemens VIII (1592–1605), który pielgrzymował do ikony boso. Jeszcze jako kardynał Hipolit Aldobrandini w latach 1588–1589 pełnił funkcję nuncjusza w Polsce, natomiast w 1594 r., już jako papież, dokonał kanonizacji św. Jacka. Jego pomnik nagrobny znajduje się przy prawej ścianie kaplicy (patrzac w kierunku ołtarza)⁴⁸. Monument został ukończony w 1614 r. Figurę Klemensa VIII wykonał rzeźbiarz Silla Longhi da Viggiù (zm. 1619), natomiast płaskorzeźbę przedstawiającą kanonizację św. Jacka – Vasoldo junior⁴⁹. Na pomniku umieszczono również tablice upamiętniające zasługi papieża; na jednej z nich wspomniana jest dokonana przez niego kanonizacja św. Jacka:

HIACYNTHVM POLONVM ET RAYMVNDVM HISPANVM
EX PRAEDICATORVM FAMILIA
VIRTUTE ET MIRACVLIS CLAROS SANCTORVM NVMERO ADSCRIPSIT

Tłumaczenie: *Jacka Polaka i Rajmunda Hiszpana*⁵⁰, z *Rodziny [Braci] Kaznodziejów, sławnych cnotą i cudami, wpisał do grona świętych*.

Ostatnia z tablic wspominających imię św. Jacka w Rzymie jest jedyną, która nie została wmurowana w posadzkę lub ścianę świątyni, lecz umieszczona na pomniku nagrobnym (wł. *monumento funebre*). Wzmiankę o niej odnotowało niewielu polskich autorów. Do przytaczanego przez nich łacińskiego tekstu należy jednak podchodzić z dużą ostrożnością, ponieważ nie ustrzegli się oni błędów⁵¹.

⁴⁶ Zob. W. Kęder, *Roma Sacra...*, s. 185-188.

⁴⁷ Zob. J. Fernández-Alonso, *Storia della Basilica*, w: *Santa Maria Maggiore* (= Chiese monumentali d'Italia), red. C. Pietrangeli, Firenze 1988, s. 37.

⁴⁸ Zob. W. Kęder, *Roma Sacra...*, s. 188-189.

⁴⁹ Zob. L. Barroero, *La Basilica dal Cinquecento all'Ottocento*, w: *Santa Maria Maggiore...*, s. 235-236, 165.

⁵⁰ Mowa o św. Rajmundzie z Peñafort (ok. 1170–1275), hiszpańskim dominikaninie, patronie prawników kościelnych, kanonizowanym przez papieża Klemensa VIII w 1601 r.

⁵¹ Zob. I. Polkowski, *Groby i pamiątki polskie...*, s. 6; W. Kęder, *Roma Sacra...*, s. 189.

Niestety, także włoskim autorom zdarza się, nawet w cenionych opracowaniach poświęconych bazylice, pomylić św. Jacka ze św. Janem⁵².

Podsumowanie

Jak zauważają uczeni, „trud opracowywania i publikowania łacińskich inskrypcji, obecnych w wielu obiektach świeckich i sakralnych, podejmuje bardzo niewielu autorów”⁵³. W efekcie inskrypcje rzadko stają się przedmiotem zainteresowania nie tylko turystów – których zniechęcają sam język łaciński i niezrozumiałość przekazu – lecz także zawodowych przewodników, nie zawsze posiadających wykształcenie historyczne czy filologiczne. W konsekwencji treść łacińskich napisów bywa traktowana jako obszar nieznany, a tym samym pomijany⁵⁴. Jest to strata tym większa, że – jak głosi pewne powiedzenie – „najważniejsze lekcje historii nie zawsze krzyczą z podręczników, ale szepczą z marmurowych płyt w mroku pałaców i świątyń”.

Celem niniejszej pracy było więc nie tylko zebranie możliwie pełnej listy rzymskich inskrypcji zawierających imię św. Jacka Odrowąża oraz przedstawienie ich poprawnych wersji łacińskich, lecz także przygotowanie pierwszych pełnych i dokładnych przekładów na język polski. Dzięki temu treść tablic może zostać udostępniona zarówno badaczom zajmującym się kultem św. Jacka i specjalistom różnych dziedzin (historykom, epigrafikom, filologom), jak i przewodnikom, miłośnikom historii oraz poszukiwaczom poloników w Wiecznym Mieście.

Wydaje się, że cele określone na wstępie artykułu zostały w znacznym stopniu osiągnięte. Na podstawie dotychczasowej literatury oraz własnych badań *in situ* udało się odszukać, zidentyfikować i omówić wszystkie znane inskrypcje rzymskie, w których pojawia się imię św. Jacka. W artykule zamieszczono ich oryginalne brzmienie i po raz pierwszy zaproponowano pełne tłumaczenie na język polski. Walorem tego opracowania jest więc przede wszystkim to, że przedstawiono znacznie większą liczbę inskrypcji, niż dotąd uwzględniano w literaturze i przewodnikach, gdzie część z nich była całkowicie pomijana lub opisywana nieprecyzyjnie, a nieliczne przekłady na język polski – wyjątkowo powierzchowne. Przy okazji udało się także wydobyć z zapomnienia dwie kaplice św. Jacka, dotąd w polskich opracowaniach poświęconych Rzymowi w ogóle niezauważane. Skorygowano ponadto pewne błędne informacje obecne zarówno w literaturze polskiej, jak i włoskiej, dotyczące inskrypcji oraz samej postaci świętego.

⁵² Zob. L. Barroero, *La Basilica dal Cinquecento all'Ottocento*, s. 265; A.M. Panzera, *La Basilica dalla fine del secolo XV alla fine del secolo XVII*, w: *Santa Maria Maggiore e Roma*, red. R. Luciani, Roma 1996, s. 176.

⁵³ B. Hartleb-Kropidło, *Recenzja książki: G. Kotłowski i E. Starek, „Łacińskie inskrypcje w kościołach Gdańska. Bazylika Mariacka, Pelplin 2013*, „Collectanea Philologica” 17 (2014), s. 169.

⁵⁴ Zob. K. Madejska, *Recenzja książki: G. Kotłowski i E. Starek, „Łacińskie inskrypcje w kościołach Gdańska. Bazylika Mariacka, Pelplin 2013*, „Res Historica” 37 (2014), s. 245.

Reasumując, artykuł nie tylko systematyzuje wiedzę o obecności imienia św. Jacka w inskrypcjach rzymskich, lecz także poszerza obraz jego pohanizacyjnego kultu w Wiecznym Mieście – kultu podtrzymywanego zarówno przez dominikanów, jak i przedstawiciele hierarchii kościelnej oraz fundatorów świeckich. Przejawem żywotności tego kultu, oprócz samych inskrypcji umieszczanych w znaczących kościołach Rzymu, może być również fakt, że imię polskiego świętego nadawano dzieciom we Włoszech jeszcze sto lat po jego kanonizacji (por. imię fundatora kaplicy św. Jacka w Kościele Santa Maria del Suffragio).

Dodatkowo przygotowane transkrypcje i przekłady łacińskich tekstów mogą stanowić narzędzie oraz punkt odniesienia dla dalszych badań interdyscyplinarnych – epigraficznych, filologicznych i historycznych.

Bibliografia

Źródła:

Lektor Stanisław z Krakowa, *Życie i cuda świętego Jacka z zakonu Braci Kaznodziejów*, tłum. T. Gałuszka, oprac. M. Zdanek, w: *Święty Jacek Odrowąż. Studia i źródła. Skarby dominikańskie*, red. M. Zdanek, Kraków 2007 (Studia Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie 2).

Opracowania:

- Aa.Vv., *Santa Maria degli Angeli* (= Le chiese di Roma. Cenni religiosi, storici, artistici), Roma 1951.
- Baglione G., *Le Vite de' Pittori, Scultori et Architetti. Dal Pontificato di Gregorio XIII del 1572 in fino a' tempi di Papa Urbano VIII nel 1642*, Roma 1642.
- Barroero L., *La Basilica dal Cinquecento all'Ottocento*, w: *Santa Maria Maggiore* (= Chiese monumentali d'Italia), red. C. Pietrangeli, Firenze 1988, s. 215-315.
- Chacón A. et alii, *Vitae et res gestae Pontificum Romanorum et S.R.E. Cardinalium*, t. 4, Romae 1677.
- Chrzanowski T., Kornecki M., *Pomniki polskie w świątyniach Rzymu* (= Monumenta Poloniae in Italia), Warszawa 1994.
- Dużyk J., *W świątyniach Rzymu. Przewodnik*, Poznań 1996.
- Fernández-Alonso J., *Storia della Basilica*, w: *Santa Maria Maggiore* (= Chiese monumentali d'Italia), red. C. Pietrangeli, Firenze 1988, s. 19-41.
- Francia V., *Chiesa di santa Maria del Suffragio* (= Chiese Giubilari), Roma 2025.
- Gianandrea M., *Archeologia del monumento, fonti testuali e immagini storiche. Per una rilettura della fase medievale del convento domenicano di Santa Sabina all'Aventino*, w: M. Gianandrea, M. Annibali, L. Bartoni, *Il convento di Santa Sabina all'Aventino e il suo patrimonio storico-artistico e architettonico*, Roma 2017, s. 21-42.
- Gianandrea M., *La sala capitolare*, w: M. Gianandrea, M. Annibali, L. Bartoni, *Il convento di Santa Sabina all'Aventino e il suo patrimonio storico-artistico e architettonico*, Roma 2017.
- Gianandrea M., Annibali M., Bartoni L., *Il convento di Santa Sabina all'Aventino e il suo patrimonio storico-artistico e architettonico*, Roma 2017.

- Hartleb-Kropidło B., *Recenzja książki: G. Kotłowski i E. Starek, „Łacińskie inskrypcje w kościołach Gdańska. Bazylika Mariacka, Pelplin 2013, „Collectanea Philologica” 17 (2014), s. 167-170.*
- Kęder W., *Roma Sacra – Święty Rzym*, Kraków 2017.
- Kored D., *Jak Ślązacy o tablicę św. Jacka się starali*, w: *Z tej Ziemi. Śląski kalendarz katolicki na rok 2013*, red. I. Jańczak, Katowice 2012, s. 111-121.
- Lepacka A.M., *Ilustrowany żywot Świętego Jacka Odrowąża Federica Zuccariego w bazylice św. Sabiny na Awentynie*, w: *Św. Jacek Odrowąż. Apostoł Północnej Europy. Międzynarodowe sympozjum. Papieski Uniwersytet św. Tomasza z Akwinu „Angelicum”, aula Jana Pawła II, Rzym 16 X 2007*, red. A. Nocoń, A. Wuwer, Roma–Katowice 2012, s. 125-144.
- Madejska K., *Recenzja książki: G. Kotłowski i E. Starek, „Łacińskie inskrypcje w kościołach Gdańska. Bazylika Mariacka, Pelplin 2013, „Res Historica” 37 (2014), s. 245-246.*
- Panzer A.M., *La Basilica dalla fine del secolo XV alla fine del secolo XVII*, w: *Santa Maria Maggiore e Roma*, red. R. Luciani, Roma 1996, s. 147-186.
- Polkowski I., *Groby i pamiątki polskie w Rzymie*, Drezno 1870.
- Rendina C., *Le chiese di Roma*, Roma 2004.
- Rożek M., *Polonica w kościołach Rzymu*, Rzym 1991.
- Schütze S., *Devotion und Repräsentation im Heiligen Jahr 1600. Die Cappella di S. Giacinto in Santa Sabina und ihr Auftraggeber Kardinal Girolamo Bernerio*, w: D. Heikamp, M. Winner, *Der Maler Federico Zuccari. Ein römischer Virtuoso von europäischem Ruhm, Akten des Convegno in Florenz und Rom (1993)*, „Römischen Jahrbuch der Bibliotheca Hertziana“ 32 (1997–1998), s. 231-264.
- Suchocka H., *Rzymskie pasje. Kościoły stacyjne Wiecznego Miasta*, Warszawa 2013.
- Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi, sive Summorum Pontificum, S. R. E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum series*, t. 3, red. W. Van Gulik, C. Eubel, L. Schmitz-Kallenberg, Monasterii (Münster) 1923².
- Wacławski J., *Od wieków patrzy papieżom w okna*, „Niedziela” 33 (2010), s. 26.
- Wiater E., *Wierny pies Pański. Biografia św. Jacka Odrowąża*, Kraków 2015.
- Zahorski W., *Polak we Włoszech*, Rzym 1983⁵.

Słowa kluczowe: zakon dominikanów, św. Jacek, kult św. Jacka, kaplice św. Jacka, tablice z imieniem św. Jacka

Keywords: Dominican order, Saint Hyacinth, the cult of St. Hyacinth, chapels of St. Hyacinth, plaques bearing the name of St. Hyacinth